ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

HAYRİYE CAD. CEZAYİR SOK. MATEO MRATOVİÇ APT. 5/2 BEYOĞLU-İSTANBUL
TEL.: 0 212 293 03 78 (pbx) FAKS: 0 212 245 68 77
www.arkeolojisanat.com info@arkeolojisanat.com nezihbasgelen@gmail.com

26.12.2022

S Ö Z L E Ş M E

Arkeoloji ve Sanat Yayınları ile Sayın, **Nezih Başgelen, Yusuf Albayrak ve Bahattin Çelik** arasındaki aşağıda işbu sözleşme yapılmıştır:

Sözleşmenin konusu **Nezih Başgelen, Yusuf Albayrak ve Bahattin Çelik** tarafından hazırlanan **"Şanlıurfa Yazıları 1"** adlı çalışmanın Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından yayımlanmasıdır.

Sözkonusu eserin yayın hakkı karşılığı olarak basımı ile ilgili her türlü çalışma Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından gerçekleştirilecektir. Ayrıca sözkonusu eserin çoğaltma ve yayma işleri Arkeoloji ve Sanat Yayınları'nca yapılacaktır.

Yazarlar ihtiyaç halinde nüshaları yazar dağıtım indirimi ile **(% 40)** temin edebilecektir. Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından yazarlara herhangi bir ödeme yapılmayacaktır. Daha sonra basım gerektiğinde de aynı şartlar geçerli olacaktır.

İşbu sözleşme 26 Aralık 2022 tarihinde iki nüsha olarak düzenlenmiş ve taraflarca imzalanmıştır.

ARKEOLOJİ SANAT YAYINLARI
Turizmcilik San. ve Tic. Ltd. Şti.
Hayriye Cd. Cezayir Sk. Mateo Mratoviç Apt.
N : 5/2 ... İSTANBUL
... Vergi Dairesi ...

Arkeoloji ve Sanat Yayınları
Nezih Başgelen

Yazar
Yusuf Albayrak

ARKEOLOJİ ve SANAT YAYINLARI

HAYRiYE CAD. CEZAYiR SOK. MATEO MRATOVİÇ: APT 5/2 BEYOGLU-iSTANBUL
TEL.: 0 212 293 03 78 (pbx) FAKS: 0 212 245 68 77
www.arkeolojisanat.com • info@arkeolojisanat.com • nezihbasgelen@gmail.com

09 Ocak 2023

İlgili Makama,
"**Arkeoloji ve Sanat Yayınları**" yayıncı markası olup 1978 yılından beri özellikle Sosyal Bilimler alanındaki, Arkeoloji, Tarih, İlkçağ Tarihi, Eskiçağ Tarihi, Ortaçağ Tarihi, Sanat Tarihi, Nümizmatik, Epigrafi, Mimarlık, Mimarlık Tarihi, İslam Sanatı, Bizans Sanatı, Müzecilik, Gezi, Tarihi Roman, Eğitici Çocuk Kitapları konularında ve çeşitli dillerde uluslararası akademik yayınlar yapmaktadır. "**Arkeoloji ve Sanat Yayınları**" ayrıca birçok yerli ve yabancı araştırma mezkezinin (bkz. Ek1-2) resmi yayıncısı olup, bu kurumların yayınlarının prodüksiyonu ve uluslararası dağıtımını yapmaktadır. "**Arkeoloji ve Sanat Yayınları**" ISBN Ajansına kayıtlı 800 adet kitap yayımlamıştır. Ajans kurulmadan önce yayımlanmış birçok kitap yayını da mevcuttur.

Yayınlarımızı tüm dünya üniversite kütüphaneleri ve enstitülerine doğrudan, uluslararası web sitemizden (www.arkeolojisanat.com) veya anlaşmalı olduğumuz yurtdışı dağıtım firmaları:

Avrupa'da **Phoibos**:
https://phoibos.at/en/Authors-Editors/M/Lykische-Muenzen-in-europaeischen-Privatsammlungen.html?force_sid=a884d1063896ebae99504a3880f099c0&listtype=search&searchparam=m%C3%BCnzen

ABD'de **Abebooks**:
https://www.abebooks.com/9786053963677/Kotodama-Istanbul-Hajimari-2015-na-6053963674/plp

ABD'de **Amazon**:
https://www.amazon.com/Christian-Origins-Ephesus-Asia-Minor/dp/605396333X/ref=sr_1_30?ie=UTF8&qid=1487062837&sr=8-30&keywords=Archaeology+and+art+publications

ile ulaştırabilmekteyiz.

Tüm bu hususlar göz önüne alındığında yayınevimiz gerek üretim gerekse dağıtım anlamında "uluslararası" niteliktedir.

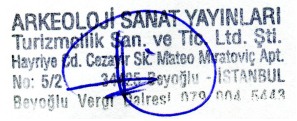

Saygılarımla,
Nezih Başgelen
Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni

ARKEOLOJI ve SANAT YAYINLARI

HAYRiYE CAD. CEZAYiR SOK. MATEO MRATOVİÇ: APT 5/2 BEYOGLU-iSTANBUL
TEL.: 0 212 293 03 78 (pbx) FAKS: 0 212 245 68 77
www.arkeolojisanat.com • info@arkeolojisanat.com • nezihbasgelen@gmail.com

EK 1.

Resmi yayıncısı olduğumuz yabancı kurumlar:

Cornel Üniversitesi,
http://www.cornellpress.cornell.edu/book/?GCOI=80140100248640

EAA (European Association of Archaeologists)
https://www.e-a-a.org/EAA/Conferences/Past_conferences/Istanbul/EAA/Navigation_conferences/Past_conferences_webs/Istanbul.aspx

Resmi yayıncısı olduğumuz yerli kurumlar:

Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Kültürlerini ve Dillerini Araştırma Merkezi
- GEPHYRA Doğu Akdeniz Bölgesi Eskiçağ Tarihi ve Kültürlerini Araştırma Dergisi (14. sayısı çıktı)

Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Kültürlerini ve Dillerini Araştırma Merkezi
- AKRON ESKİÇAĞ ARAŞTIRMALARI SERİSİ (15. kitap çıktı)

Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Kültürlerini ve Dillerini Araştırma Merkezi
- GEPHYRA Monografileri Dizisi (6. kitap çıktı)

- KAFKAS ÇALIŞMALARI SOSYAL BİLİMER DERGİSİ (JOCAS) (5. sayısı çıktı, 6. sayısı hazırlanıyor)

Anlaşmalı olduğumuz yurtdışı akademik yayın dağıtım firmaları:

Phoibos (Avusturya)
Thames&Hudson (İngiltere)
Daedalus (Amerika)
Cambridge University Press

EK 2.

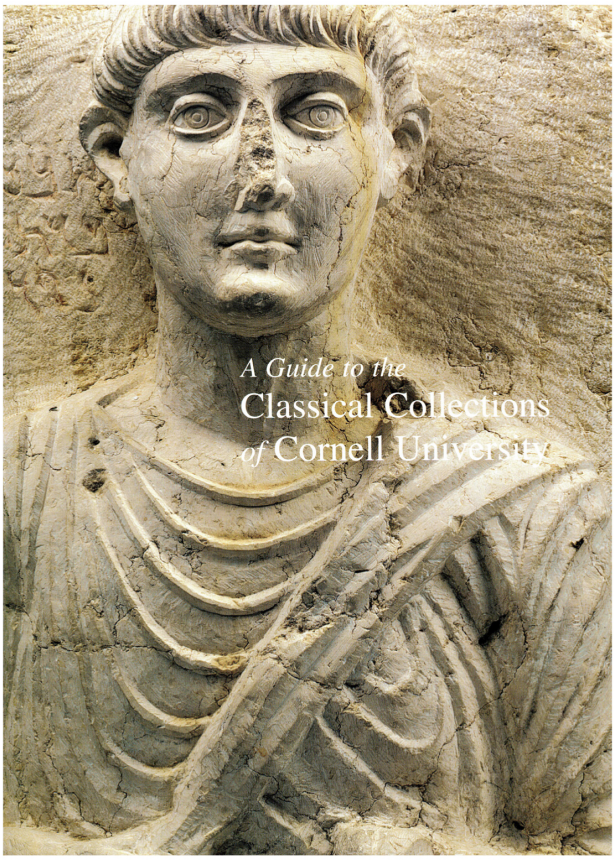

FRONT COVER:
Palmyra, Syria
Funerary Monument [detail]
2nd-3rd century A.D.
Limestone
Gift of Genevieve and Richard Tucker
2002.021

INSIDE FRONT AND BACK COVER:
The Sage Collection of casts in
Goldwin Smith Hall

Photographs of artwork by the Johnson
Museum Digital Access Project
(Matthew Ferrari and Michael Holobosky)

© 2003 Cornell University
© 2010 Cornell University and
Archaeology & Art Publications

The publication costs of this volume
have been partially underwritten
by the Laistner Endowment of *Cornell
Studies in Classical Philology* and by
the Hull Memorial Publication Fund of
Cornell University.

© Herbert F. Johnson Museum of Art, Cornell University. All rights reserved.
Library of Congress Control Number: 2010938631
ISBN-13: 978-1-934260-08-1
ISBN-10: 1-934260-08-8

Published by:
Herbert F. Johnson Museum of Art
Cornell University
Ithaca, New York 14853
www.museum.cornell.edu

Printed in Turkey by:
Mega Print

Distributed by:
Cornell University Press
Ithaca, New York 14850
www.cornellpress.cornell.edu

Archaeology & Art Publications
Richmond, Indiana 47375
www.aapbl.com

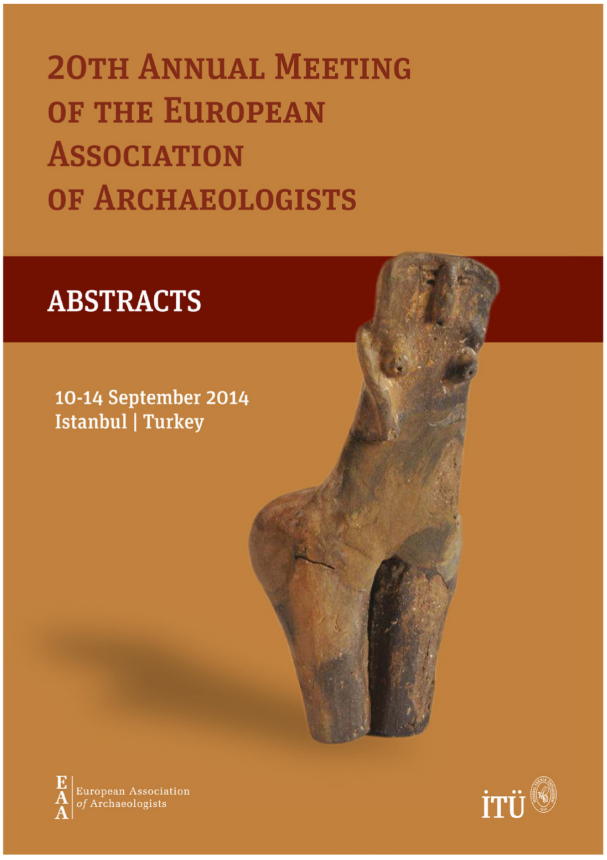

ARCHAEOLOGY & ART PUBLICATIONS

General Editor
Nezih BAŞGELEN

20th Annual Meeting of the
European Association of Archaeologists
10-14 September 2014 Istanbul - Turkey
ABSTRACTS OF THE ORAL AND POSTER PRESENTATIONS

Editorial Director
Deniz MAZLUM

Editor
Özgür YILMAZ

Cover Design
Demir Tasarım, Didem URALER

ISBN: 978-605-396-287-8

Printing
Pasifik Ofset, Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Haramidere, Avcılar / İstanbul
Sertifika No: 12027 - İstanbul 2014

©2014 Archaeology & Art Publications Tur. San. ve Tic. Ltd Şti.
Hayriye Cad. Cezayir Sok. No: 5/2 Beyoğlu-İstanbul
www.arkeolojisanat.com / info@arkeolojisanat.com
Sertifika No: 10459

Bandrol Uygulamasına İlişkin Usül ve Esaslar Hakkındaki Yönetmeliğin
5. Maddesi'nin ikinci fıkrası çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir.

EK 3.

1978-2022 Yılları Arasında Yabancı Dillerde Yayınlanan Kitaplar:

1. **A Guide to Beyoğlu**, John Freely - 9789756561805
2. **A Guide to Inscriptions in Milas and its Museum**, Jan-Mathieu Carbon, Riet Van Bremen, Wolfgang Blümel - 9786053962830
3. **A Handbook of Ornaments**, Franz Sales Meyer - 9786053963875
4. **A History of Greek Mathematics-1**, Thomas Heath -9786053963127
5. **A History of Greek Mathematics-2**, Thomas Heath - 9786053963134
6. **An illustrated index of River Names**, Nezih Başgelen - 9786053961246
7. **Ancient Neoklaudiopolis Vezirköprü in Samsun Province**, Tonnes Bekker-Nielsen - 9786053963394
8. **Apollonius of Perga**, Thomas Heath - 9786053963103
9. **Archaelogical Prospection**, Mahmut Drahor - 9786053961550
10. **Arif Müfid Mansel's Excavations of Tumuli in Turkish Thrace**, Nezih Başgelen- 9786053960621
11. **Bir Erken Demir Çağ Nekropolü Van / Karagündüz - An Eaerly Iron Age Cemetery** , Veli Sevin - 9789757538851
12. **Birgi An Old Turkish Cultural Centre in Western Anatolia**, Michael Kiel - 9786053962199
13. **Bosphorus In Old Picture Postcards**, Nezih Başgelen - 9786053961130
14. **Catalogue Des Poteries Byzantines et Anatoliennes Du Musee De Constantinople** – Ahmed İhsan - 9786053962915
15. **Christian Origins in Ephesus And Asia Minor**, Mark R.Fairchild – 9786053963332
16. **Coloring Book of Göbekli Tepe Boyama**, (Çizer: Yıldız Cıbıroğlu) - 9786053961970
17. **Die Heerstrasse Von Belgrad Nach Constantinopel Und Balkanpasse** - Constantin Jos. Jirecek – 9786053964117
18. **Eastern Life And Scenery Winth Excursions in Asia Minor**, Mary Adelaide -9786053963882
19. **Efeso - Il Mistero dell'Ape**, Sara Pardo – 9786053961178
20. **Efeso El Misteriode la Abeja**, Sara Pardo – 9786053961161
21. **Efsanelerden Günümüze İstanbul Seçme Yazılar – Myth to Modernity Selected Themes -** Kimberly Bird, John Freely, C. S. Lightfoot, Fırat Düzgüner, Robert Ousterhout, E.Esra Yücel Eravşar, A. Özmer Özdemiroğlu, Henry C. Matthews, Slobodan Sreckovic, Niki Gamm, Server Dayıoğlu, Brian Johnson, Süleyman Kırımtayıf, Anna G. Edmonns, Nezih Başgelen – 9789756561270
22. **Efsuncu Orpheus / Orpheus The Magician**, Füsun Tülek- 9789756899267
23. **Ephese -Le Mystere De L'Abeille**, Sara Pardo – 9786053962939
24. **Ephesos - The Mystery of The Bee**, Sara Pardo – 9786053961123
25. **Galata Pera**, Nezih Başgelen 9786053962373
26. **Guide For Coins Commonly Found At Anatolian Excavation ROMAN (A.D. 238-498)**, Kenneth W. Harl – 9789756561027

27. **Guide For Coins Commonly Fount At Anatolian Excavation BYZANTINE (A.D.498-1282)**, Kenneth W. Harl – 9789756561010
28. **Hagia Sophialin Old Picture Postcard**, Nezih Başgelen - 9786053962380
29. **Haremsbilder** - Kerimee Hanoum – 9786053963004
30. **Historical Maps Of Black Sea**, Nezih Başgelen – 9786053960652
31. **Ikonen Aus Antalya**, Azize Yener – 9786053963301
32. **Imperial Istanbul in Early Photographs**, Nezih Başgelen – 9786053961420
33. **Indo-Turkish Architecture**, Mansura Haidar – 9786053960638
34. **İslam ve Hıristiyan Sanatında Melekler Peygamberler ve Azizler / Angels, Prophets and Saints in Islamic and Christian Art,** Elisabeth Jastzebowska, Guntram Koch, - 9786053961062
35. **Istanbul Archaeological Museum - Alexander Sarcophagus**, Nezih Başgelen - Heidemarie Koch, Smilka Gabelic, Mine Kadiroğlu, Nilüfer Peker, Bülent İşler, Karin Kirchainer, Sercan Yandım Aydın, Sema Doğan, Semiha Yıldız Ötüken – 9786053961260
36. **İstanbul Büyük Saray Mozayiği – İstanbul Das Grosse Byzantinische Palastmosaik – Istanbul the Great Palace Mosaic**, Werner Jobst-Behçet Erdal-Christian Gurtner – 9789757538914
37. **İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası Kazıları - Excavations of Küçükçekmece Lake Basin (Bathonea)**, – Şengül G. Aydıngün - T. Ahmet Ertek - Hakan Kaya - Özlem Makaroğlu - Mustafa H. Sayar - Ertan Pekşen - İsmail Kapanvural - Şerif Barış - Türker Yas - Hamdullah Livaoğlu - Haldun Aydıngün - Ercan Erkul - Harald Stumpel - Ertan Pekşen - Türker Yas - Şerif Barış- Asuman Yarkın Yeşilırmak - Hakan Öniz - Kerim Altuğ - Ali Hakan Eğilmez - Emre Kuruçayırlı - Metin Albukrek - Gülşen Küçükali - Ayberk Enez - Dürdane Kaya - Ahmet Aslan - Ülkü Kara - Gülsüm Türkmen - Şeniz Atik - Merve Özkılıç - Barış Özmen - Oğuz Tekin -Tamer Özcan - Bülent Şeker - Vedat Onar - Özlem Sarıtaş - Olga Weglarz - Tomasz Pełech - Konrad Szymanski - Błażej Stanisławski - Oğuz Cebeci
38. **İstanbul'da Marmaray-Metro Kurtarma Kazılarının Kent Arkeolojisine Katkıları - Contributions of the Marmaray-Metro Salvage Excavations to the Archaeological Heritage of Istanbul - Die Rettungsgrabungen des Marmaray-Metro-Projektes und Siedlungsarchäologie in Istanbul**, Nezih Başgelen – 9786053963646
39. **İstanbul'u Boyayalım-Coloring Book of İstanbul**, (Çizer: Eflatun Nuri) 9786056561898
40. **James Mellaart, the Journey to Çatalhöyük**, Alan Mellaart – 9786053965237
41. **La Ceramique D'asie-Mineure et De Constantinople**, Gaston Migeon, Armenag Bey Sakisian – 9786053962847
42. **Le Boshore A Travers D'anciennes Cartes Postales**, Nezih Başgelen – 9786053963060
43. **Limyra'yı Boyayalım/The Limyra Coloring Book**, Zeynep Kuban – 9786053962731
44. **Lycian Journal 1892**, Ernest Krckle – 9789756561881
45. **Lykische Münzen İn Europaischen Privatsammlungen**, Wilhelm Müseler – 9786053964216
46. **Marc Waelekens, His Studies and Publications**, Alan Mellaart – 9786053965237
47. **Mehmet Özdoğan-His Studies and Publications**, Nezih Başgelen – 9789753962434
48. **Midas City Excavations and Surveys in the Highlands of Frigya**, Emilie Haspels – 9786053960294

49. **Monument of Unaging and Intellect**, Robet Ousthourt-Nezih Başgelen – 9757538825
50. **Monuments Turcs D'Anatolie, Kayseri-Niğde**, Albert Gabriel - 9789687538020
51. **Münzen Von Kapadokien Samlung Henseler Band I**, Thomas Ganschow – 9786053964667
52. **Münzen Von Kapadokien(Samlung Henseler Band II**, Thomas Ganschow – 9786053964650
53. **My Mother Sara and Molakans**, Vedat Akçayöz – 9786053964308
54. **Nemrut From the Air**, Nezih Başgelen – 9789756899724
55. **Neolithic In Turkey**, Ufuk Esin, Aslı Özdoğan, Harald Hauptmann, Jacques Cauvin, Olivier Aurenche, Marie-Claire Cauvin, Nur Balkan-Atlı, Isabella Caneva, Ufuk Esin, Savaş Harmankaya, Didier Binder, Marie Claire Cauvin, E. Bıçakcı, G. Der Aprahamian, C. Kuzucuoğlu, Mihriban Özbaşaran, Ian Hodder, Refik Duru, Jacop Roodenberg, Mehmet Özdoğan – 9789756899410
56. **Pisidia'nın Başkenti Paganizm ve Hıristiyanlığın Hac Merkezi Antiokheia The Capital of Pisidia Pilgrimage Center of Paganism and Christianity**, Mehmet Özhanlı – 9786053965497
57. **Proceedings of 11th-12th International Symposiums on Underwater Research**, Aivar Stephanov - Ali Erdal Güneş - Hakim Çelik - Ozgur Yılmaz - Celal Erbaş - Evren Gümüş - Asuman Baldıran - A.A. Bukatov - V. V. Varlagın - Y.G. Tkachenko - S. A. Khokhlov - Emre Erdan - Fatih Ersan - Kubilay Güçlü - Ertuğrul Kerimoğlu - Abdusselam Çelebi - Bengüsu Mirasoğlu - Fazlullin Sergey - Khokhlov Sergey - Tkachenko Yuri - Bardashov Mikhail - Platonova Oksana - Gorlov Ivan - Fuat Türköz Çiner - Kemal Çibuk - Rıdvan Gölcük - Krzysztof Ulanowski - Madona Mshvildadze - Nikoloz Tskvitinidze - Nino Erkomaishvili - Martin Henke - Musa Tokmak - Murat dal - Mustafa Şahin - Paola PUPPO - R. Haldun Aydıngün - Selahattin Çakıroğlu - Selin Gamze Sümen - Bayram Öztürk – 9786053965459
58. **St. Nicholas Church**, Vera Bulgurlu - Sema Doğan - Ebru Fındık – 978-605-396-570-1
59. **Sceaux Byzantins Du Musee De Constantinople**, Jean Ebersolt – 9786053963028
60. **Sedir Island**, Adnan Diler – 9786053960225
61. **The Anzaf Fortresses and the Gods of Urartu**, Oktay Belli – 9789756899014
62. **The Christian Saints of Turkey**, Andrew Jackson – 9786053963691
63. **The Dardanelles**, Lucy M.J.Garnett – 9786053962854
64. **The Gaziantep Zeugma Mosaıc Museum/Mozaik Müzesi**, Tenzile Uysal-Fatma Bulgan 9786053963974
65. **The Landwalls of Istanbul**, Nezih Başgelen – 9786053961482
66. **The Late Chalcolithic And Early Bronze Age In Central Anatolia**, Jan Krzysztof Bertram – Gülçin İlgezdi Bertram – 9786053965312
67. **The Neolithic in Turkey 1 - TIGRIS BASIN**, Necmi Karul, Aslı Erim Özdoğan, Michael Rosenberg, Vecihi Özkaya, Aytaç Çoşkun, Yutaka Miyake, Halil Tekin, Isabella Caneva – 9786053961505
68. **The Neolithic in Turkey 2 - EUPHRATES BASIN**, Jasques Cauvin, O. Aurenche Marie Claire Cauvin, Nur Balkan-Atlı, Klaus Schmidt, Herald Hauptmann, Bahattin Çelik, Mihriban Özbaşaran, Güneş Duru, Mehmet Özdoğan, Necmi Karul, George Willcox, Manon Savard – 9786053961512
69. **The Neolithic in Turkey 3 - CENTRAL TURKEY**, Isabella Caneva, Aliye Öztan Nur Balkan-Atlı,

Erhan Bıçakçı, Martin Godon - Yasin Gökhan Çakan, Mihriban Özbaşaran, Güneş Duru, Nurcan Kayacan, Burçin Erdoğdu, Hijlke Buittenhuıs, Douglas Baird, Andrew Fairbairn, Louise Martin, Caroline Mıddletonr, Ian Hodder – 9786053961932

70. **The Neolithic in Turkey 4 - WESTERN TURKEY**, Refik Duru, Anneliese Peschlow-Bindokat, Christoph Gerber, Barbara Horejs, Clemens Lichter, Recep Meriç, Altan Çilingiroğlu, Özlem Çevik, Çiler Çilingiroğlu, Zafer Derin, Haluk Sağlamtimur, Turan Efe, Ivan Gatsov, Petranka Nedelcheva – 9786053961994
71. **The Neolithic in Turkey 5 - NORTHWESTERN TURKEY AND ISTANBUL**, Burçin Erdoğdu, Turan Takaoğlu, Abdülkadir Özdemir, Necmi Karul, Mert B. Avcı, Jacob Roodenberg, Songül Alpaslan Roodenberg, Fokke Gerritsen, Rana Özbal, Laurens Thissen, Zeynep Kızıltan, Mehmet Ali Polat, Mehmet Özdoğan – 9786053962311
72. **The Neolithic in Turkey 6 - 10500-5200 BC UNVIRONMENT SETTLEMENT FLORAFAUNA DATING**, Lee Clare, Bernhard Weninger, Neil Roberts, İlhan Kayan, Peter Kuniholm, Joris Peters, Benjamin S. Arbuckle, Nadja Pöllath, René T. J. Cappers, Eva Rosenstock, Svend Hansen, Ofer Bar-Yosef, Barbara Helwing, Hermann Parzinger, Catherine Perlès – 9786053962892
73. **The Story of Ephesus**, Sabahattin Türkoğlu – 9789757538515
74. **Tralleis Rehberi/Guide**, Rafet Dinç – 9789756561409
75. **Türkçe-Abazaca Konuşma Klavuzu / А)ЫР:ЪШЪА – А*СШЪА АИ+ЦЪАЖЪАГА**, Gunda Ankuab - 9786053964254
76. **Une Nekropole Royale A SIDON (Text+Plates)**, Osman Hamdi Bey, - ARK-66411
77. **Zwei Babylonische Antiken Aus Nippur**, Eckhard Unger - Ark-66421

ŞANLIURFA YAZILARI 1

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ŞANLIURFA YAZILARI
1

Editör
Nezih BAŞGELEN

Düzenleme
Serdar KIRAN

ISBN*:* 978-605-396-573-2
Sertifika No: 43899

©2022 Arkeoloji ve Sanat Yayınları Tur. San. Tic. Ltd. Şti.
Hayriye Cad. Cezayir Sok. No: 5/2 Beyoğlu-İstanbul
Her türlü yayın hakkı saklıdır / All rights reserved.
Yayınevinin ve yazarın yazılı izni olmaksızın elektronik mekanik, fotokopi ve benzeri araçlarla ya da diğer kaydedici cihazlarla kopyalanamaz, aktarılamaz ve çoğaltılamaz.

Baskı-Cilt: Printcenter
Sultan Selim Mah. Libadeyi Sok. No: 3/4
Levent - İstanbul
Sertifika no: 46616

Kitabevi/Satış Mağazası
arkeopera
Yeniçarşı Cad. No: 66/A 34433, Galatasaray
Beyoğlu-İstanbul Tel.: 0212 249 92 26
www.arkeolojisanat.com / info@arkeolojisanat.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
Nezih Başgelen
7

2021 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI IŞIĞINDA
ABAMOR HÖYÜK VE YAKIN ÇEVRESİ
Süheyla İrem Mutlu – Semih Mutlu
9

SOĞMATAR'DA KAYA MEZARLAR IŞIĞINDA
ÖLÜM OLGUSU
Yusuf Albayrak – Bahattin Çelik
41

ŞANLIURFA BÖLGESİNDE
FRESKLİ KAYA MEZARLARI
Bahattin Çelik – Yusuf Albayrak
63

Edessa'dan Urfa'ya
Nezih Başgelen
79

SOĞMATAR'DA KAYA MEZARLAR IŞIĞINDA ÖLÜM OLGUSU

Yusuf Albayrak* – Bahattin Çelik**

DEATH PHENOMENON IN SOGMATAR IN THE LIGHT OF ROCK TOMBS

Abstract

Sogmatar is located in 60 km southeastern of Sanlıurfa, 40 km northeastern of Harran, in Tektek mountains where important water resources. Sogmatar, which was used as a necropolis area in the Early Bronze Age and Roman Period, come to the forefront as the cult center of the Moon Good Sin in the Roman Period in the 2nd century AD. Death is medically defined as the permanent loss of brain functions and the irreversible cessation of biological functioning, and is one the most important phenomena in human life. Mankind tarted to build tombs that would protect its earthly existence by thinking that in a way that does not accept death, he could return somehow. amentations, prayers, feasts for the deceased ceremonies consisting of events such as the preparation of the corpse, burial, gifts and rituals discovered the burial customs. The process, which started burying the body in the ground, ensuring the emergence of many different types of tombs, including monumental tombs, over time. In addition, the tombs have also follow qualities a a place of prestige for families, especially in family cemeteries, where they can follow their own lineage and be proud. Depending on the idea of death and life after death, the cult and ceremonies of the dead have taken their place in human life as concepts that are also important in daily life.

We learn datas about the death phenomenon in Soğmatar from the rock tombs. Mankind has kept his dead in the rock, thus leading to the devel-

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara. Orcid no: 0000-0002-2001-6718, albayrakyusuf55@hotmail.com

** Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara. Orcid no: 0000-0001-8386-0062, c.bahattin@gmail.com

opment of a new type of burial and burial style because of the credibility of the rock's solidity and lasting strength, its role in bringing the dead to eternity and thus leading to the development of a new type of burial and burial style. No other type of burial, except for the burials in rock tombs in Sogmatar. In addition, the fact that the entire area consists of low rocky hills draws attention as the biggest factor. As a result of our research and excavations, a total of 99 rock tombs have been revealed. The architecture of these tombs, especially the variety, type and amount of the burial gifts found in the Early Bronze Age tombs, it provides detailed information about existence, eating habits, social organization, socioeconomic structure, status and the dead of the societies of that period. Roman period rock tombs in Soğmatar are our information about burial is limited only to the architecture of the rock tombs, because saw robbery both in that period and in the late-term.

Keywords: Sogmatar, Death, Rock Tombs, Inhumation, Early Bronze Age, Roman Period.

Öz

Soğmatar, bugünkü Şanlıurfa ilinin 60 km. güneydoğusunda, Harran ilçesinin ise 40 km. kuzey doğusunda Tektek dağlarında önemli su kaynaklarının bulunduğu bir yerdedir. Erken Tunç Çağı ve Roma Dönemi'nde nekropol alanı olarak kullanılan Soğmatar, MS 2. yüzyılda Roma Dönemi'nde Ay Tanrısı Sin'in kült merkezi olarak ön plana çıkar. Ölüm, tıbbi açıdan beyin fonksiyonlarının kalıcı kaybı ve biyolojik işleyişin geri döndürülemez şekilde bitişi olarak tanımlanır ve insanoğlunun hayatındaki en önemli olgulardan biridir. İnsanoğlu, ölümü kabullenememiş, bir gün bir şekilde geri dönebileceğini düşünerek, dünyevi varlığını koruyacak mezarlar inşa etmeye başlamıştır. Ölen kişinin arkasından ağıtlar, dualar, ziyafetler vb. olgulardan oluşan törenler ile cesedin hazırlanması, defnedilmesi, hediyeler ve ayinler yapılması gibi hususlar da ölü gömme adetlerini doğurmuştur. Bir çukur açarak bedeni toprağa gömmekle başlayan süreç zaman içinde anıtsal nitelikteki mezarların da olduğu pek çok farklı tipte mezarın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca mezarlar aileler için, özellikle de aile mezarlıklarında kendi soylarını takip edebilecekleri ve övünç duyabilecekleri bir prestij mekanı niteliği de taşımıştır. Ölüm ve ölüm sonrası yaşam düşüncesine bağlı olarak ölü kültü ve törenleri, günlük yaşamda da önemli olan kavramlar olarak insan hayatında yerini almıştır.

Soğmatar'da ölüm olgusu ile ilgili verileri kaya mezarlarından öğrenmekteyiz. Kayanın sağlamlığı ve kalıcı gücünün, ölüleri sonsuzluğa götürmede oynayacağı rolün güvenirliliği yüzünden insanoğlu ölüsünü kaya içinde saklamıştır ve böylece yeni bir tür gömme ve mezar tarzının gelişmesine yol açmıştır. Soğmatar'da kaya mezarlarına yapılan gömü harici başka herhangi bir gömü şekli görülmemektedir. Bunda da alanın tamamının alçak kayalık tepelerden oluşması en büyük etken olarak dikkat çeker. Yapmış olduğumuz araştırma ve kazılar sonucunda toplamda 99 tane kaya mezarı ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarların mimarisi, özellikle Erken Tunç Çağı mezarlardan çıkan ölü hediyelerinin çeşitliliği, cinsi ve miktarı o dönem toplumlarının yaşayış biçimi, beslenme alışkanlıkları, sosyal organizasyonu, sosyoekonomik yapısı, statüsü ve ölü üzerinde uygulanan işlem ve uygulamalar ile ölü gömme gelenekleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Soğmatar'da Roma dönemi kaya mezarları hem o dönem hem de geç dönem soygunu gördüğü için, ölü gömme ile ilgili bilgilerimiz sadece kaya mezar mimarisi ile sınırlıdır.

Anahtar Sözcükler: Soğmatar, Ölüm, Kaya Mezarları, İnhumasyon, Erken Tunç Çağı, Roma Dönemi.

Giriş

Tüm canlılar için geçerli olan ölüm, ansiklopedi veya sözlüklerde "İnsan, hayvan veya bitkide yaşamın tam veya kesin olarak sona ermesi" olarak tanımlanmıştır (Tuğlacı 1985: 2235). Eskiçağda insanlar doğada korktukları, anlam veremedikleri, önleyemedikleri varlık ve olayların tanrılar tarafından yapıldığına inanırlar. Dağ tepeleri, pınarlar, gök, ay, yıldızlar gibi gökyüzü cisimleri, fırtına, şimşek gibi doğa olayları tanrıların bir göstergesi olarak algılanır. Böylelikle eskiçağ insanları kendilerine bir kült yaratarak, bir nesneye veya bir varlığa tapma, sığınma ihtiyacı duyarlar. O yüzden sığındıkları varlıklara karşı kendilerini sorumlu hissederler, onlara tapınmak için mekanlar oluştururlar, dinsel törenlerini aksatmamak ve yer yüzünü bereketli kılmak için bazı görevler üstlenirler. Bu görevlerden bir kısmı da ölümle ilgili alanlardır (Saltık 2010: 25).

İnsanoğlu, hiçbir zaman ölümü kabullenememiş, bir gün bir şekilde geri dönebileceğini düşünerek, dünyevi varlığını koruyacak mezarlar inşa etmeye başlamıştır. Tekrar geri döndüğünde, döneceği yer olan mezarın en uygun şekilde hazırlanması gerektiğine inanmıştır (Veyne 1987: 219). Ölümden sonra cesede dönüşme dışında, ölümden sonraki hayatla ilgili fazla öğreti yapılmamasına rağmen mezar sanatı ve cenaze törenlerine önem verilmiştir (Tek 2002: 122). İlk Çağ'da insanların hayat ve özellikle ölüm üzerine düşüncelerinin sanılanın aksine oldukça detaylı ve toplumlar arası farklılıklar arz ettiği anlaşılmaktadır. Böylece ölü gömme ritüelleri oluşmuş, özenli ve bölgesel farklılıklar gösteren mezarlar yapılmış, mezarlara ölü hediyeleri konulmuştur (Çevik 2000: 7). Halkın ölümle ilgili gelenekleri de sahip olduğu algı ve dünya görüşü çerçevesi içinde şekillenmiştir. Ölen kişinin cesedine nasıl bir işlem uygulayacağı konusunda derin düşünceler şekillendirmiştir. Bunun sonunda toplumlar çeşitli yöntemler uygulamışlardır. Kimileri yakarak, kimileri de toprağa gömerek ölülerden uzaklaşmışlardır; bu yöntemlerin dışında istisna oluşturan gelenekler de olmuştur (Katanoy 2004: 58, 65).

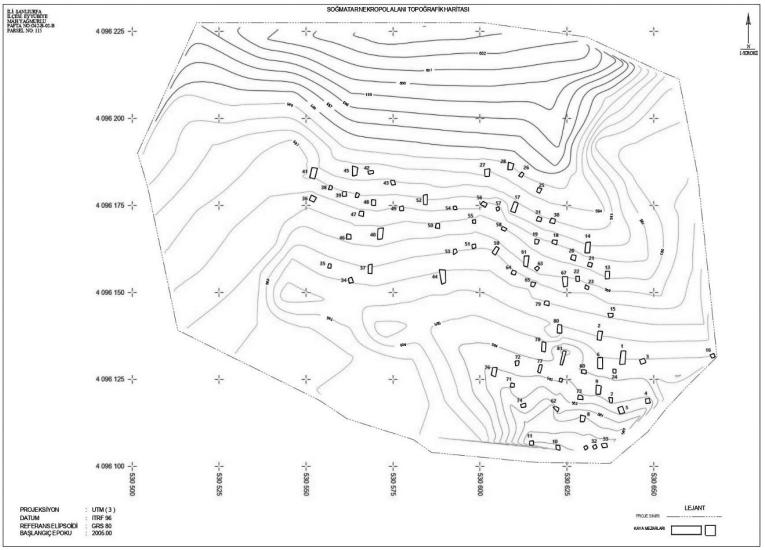

Res. 1: Nekropol Alanı ve Kaya Mezarları (Kazı Arşivi)

Ölülere mezar yapmak ve mezarlardan bir topluluk oluşturarak oraya özel bir önem vermek fikri insanın yerleşik hayata geçmesi ile başlamış yerleşim birimleri meydana getirmesi ile başlamıştır (Sheer 1993: 9). Ölenin arkasından ağıtlar, dualar, ziyafetler vb. olgulardan oluşan törenler ile cesedin hazırlanması, defnedilmesi, hediyeler ve ayinler yapılması gibi hususlar da ölü gömme adetlerini doğurmuştur (Özgüç 1948: 3). Ölen kimsenin cesedinin ortadan kaldırılması ya da saklanmasındaki amaç vahşi hayvanlara yem olmaması, çürüyüp çirkin görüntüye girmemesi, bulaşıcı hastalık yayması ve ondan korkulmasıdır (Sheer 1993: 12). Mezar geleneğine bağlılık tüm toplumlarda görülen bir özelliktir. Bu geleneğe sahip çıkmanın altındaki neden, insanoğlunun kaçınılmaz yazgısı olan ölüme karşı gösterdiği korku, tepki ve isyandır. Ölüm ve ölüm sonrası yaşam düşüncesine bağlı olarak ölü kültü ve törenleri, günlük yaşamda da önemli olan kavramlardır (Şahin 1996: 143).

En eski ölü gömme geleneğinin Irak'ta Shanidar mağarasında bulunan Neanderthal insanına ait olduğu belirlenmiştir. Neander-

thal mezarlarında bulunan iskeletlerin çevresinde bulunan polenlerin analizi; ölmüş bireylerine şifa vereceğine inanmış olabileceklerini göstermiştir. İnsanın kültürel evrim inşası; ölü gömme geleneğinin ölüm sonrasında yaşam olduğuna inanıldığını göstermektedir (Solecki 1975: 880-881). Mezarlardan çıkan ölü hediyelerinin çeşitliliği, cinsi ve miktarı o toplumun yaşayış biçimi, beslenme alışkanlıkları, sosyal organizasyonu, sosyoekonomik yapısı, statüsü ve ölü üzerinde uygulanan işlem ve uygulamalar toplum hakkında detay vermektedir. Ölüm olgusu ve buna paralel olarak gelişen gömü gelenekleri, insanlığın kültürel aşamalarını benzerlik ve farklılıklarıyla sunmaktadır (Baytak 2008: 55).

Hristiyanların kıyamet gününde İsa tarafından yeniden canlanacakları düşüncesi, onların ölü kültünün en önemli kavramıdır. Bu sebeptendir ki cansız bedenin mahşer gününe kadar çok iyi korunması gerektiği inancı hâkim olmuştur. Bu yüzden paganların en önemli ölü gömme uygulaması olan kremasyon uygulamasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Hristiyanlıkta kıyamet günü geldiğinde cansız beden ruhuyla birleşecek, tekrar canlanacak düşüncesi hâkimdir. Ölülerini yakma fikrinin, bedenlerinin tekrar dirilmesine engel olacağı korkusuyla bu fikri asla kabul etmemişlerdir (Rush 1941: 248-250).

Gerek saygı duyulduğundan gerekse korkulduğundan cesedin göz önünden kaldırılması düşüncesi, değişik amaçlı ve uygulamalı gömme biçimlerini getirmiştir. Dinsel gelenekler ve inaçlar ön plana geçmiş ve cesedin korunarak saklanması fikri önem kazanmıştır. Buna bağlı olarak öteki dünya düşüncesi hissedilmektedir (Özgüç 1948: 67).

Soğmatar, bugünkü Şanlıurfa ilinin 60 km. güneydoğusunda, Harran ilçesinin ise 40 km. kuzey doğusunda Tektek dağlarında önemli su kaynaklarının bulunduğu bir yerdedir (Albayrak 2015: 180; Albayrak ve Mutlu 2014: 337; Albayrak ve Mutlu 2015a: 259; Albayrak ve Mutlu 2017: 525-526; Çelik vd. 2019: 138-139). Erken Tunç Çağı ve Roma Dönemi'nde nekropol alanı olarak kullanılan Soğmatar, MS 2. yüzyılda Roma Dönemi'nde Ay Tanrısı

Sin'in kült merkezi olarak dikkat çeker (Mutlu ve Albayrak 2018: 136-138). Soğmatar'ın bulunduğu Tek Tek Dağları'nın batısında oldukça geniş bir alanı kaplayan Harran Ovası ve güneyde bu ovanın devamında Cullap Suyu ve Balih Nehir hattı boyunca uzanan, Kuzey Suriye'ye doğru devam eden bölgedeki yerleşimlerle Soğmatar arasında yoğun kültürel ilişkilerin varlığı bu bölgelerde yapılan araştırmalardan elde edilen verilerden de anlaşılmaktadır (Mutlu 2019a: 155-158; Mutlu 2019b: 195-209; Önal vd. 2020: 472-476; Mutlu vd. 2019: 265-266; Polat vd. 2020: 57; Polat vd. 2021: 595; Önal vd. 2021: 154-155; Mutlu vd. 2021: 12-13). Nitekim MS 2. yüzyılda Roma Dönemi'nde Ay Tanrısı Sin'in kült merkezi olarak dikkat çeken Soğmatar'da bu kültün varlığına ilişkin bulguların benzerlerinin yine ovadaki diğer büyük yerleşimlerden olan Harran, Sultantepe, Aşağı Yarımca yerleşimlerinde de tespit edilmesi kültürel süreklilik ve ilişkinin anlaşılabilmesi amacıyla özellikle önemlidir (Mutlu ve Albayrak 2018: 136-138). Ayrıca Soğmatar'daki bu önemli unsurlar dışında burasının Erken Tunç Çağı ve Roma Dönemi'nde nekropol alanı olarak kullanıldığını kanıtlar nitelikte kazı ve araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Araştırma ve kazı sonuçlarında da tespit edildiği üzere Soğmatar'da 77 tanesi nekropol alanında (Res. 1), 17 tanesi de nekropol alanı dışında olmak üzere toplamda 94 tane kaya mezarı yer almaktadır. Ayrıca, 2 tepe üzerinde ana kayaya açılmış 5 tane tekne tarzı mezar yer alır. Mezarların büyük çoğunluğu Erken Tunç Çağı'nda, diğerleri ise Roma döneminde yapılmıştır. Hem mezar mimarisi hem de mezar buluntuları açısından önemli bilgiler sunmaktadırlar.

Önemli yapıların ana malzemesini oluşturan kaya ve kayalıklar, yükseklik, ihtişam, görkem açısından önem kazanmışlardır. Kayanın sağlamlığı ve kalıcı gücünün, ölüleri sonsuzluğa götürmede oynayacağı rolün güvenirliliği yüzünden insanoğlu ölüsünü kaya içinde saklamıştır ve böylece yeni bir tür gömme ve mezar tarzının gelişmesine yol açmıştır (Derin 1994: 95).

Soğmatar Kaya Mezarları

Soğmatar'da kaya mezarlarını hem nekropol alanında hem de nekropol alanı dışında yer alan alanlarda görmekteyiz. Soğmatar girişinde, sağda alçak bir tepenin eteğine 80'in üzerinde kaya mezarı birbirine oldukça yakın konumlandırıldığı için bu alanı nekropol alanı olarak adlandırdık. Ancak bu alan dışında da farklı noktalarda kaya mezarlarının bulunması nedeniyle, Soğmatar'ın tamamının bir nekropol alanı olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Soıgmatar'daki kaya mezarlarını mimari açıdan Erken Tunç Çağı ve Roma dönemi kaya mezarları olarak iki ayrı kategoride sınıflandırmaktayız.

Erken Tunç Çağı Kaya mezarları; Sayıca en fazla kaya mezarı nekropol alanında yer alır. Nekropol alanı şehre girişte soldaki kayalık alçak tepenin güneye bakan eteklerindedir. Mezar sayısı 77 olan kaya mezarları araziye birbirlerine olabildiğince yakın olacak şekilde, belli bir şema oluşturmaksızın gelişigüzel yerleştirilmiştir. Bu 77 mezar ilk olarak, Erken Tunç Çağı'nda yapılmış, bazıları Roma Dönemi'nde değiştirilip kullanılmaya devam edilmiştir. Bu mezarlardan 53'ü Erken Tunç Çağı özelliklerini korumuştur. Bu 53 mezarın tamamı, mezar girişine ulaşabilmek için ana kayaya dikine açılmış kuyu, kuyunun kuzey duvarında mezar giriş açıklığı ve bir mezar odasından oluşur. Kuyu girişleri plan olarak kare, dikdörtgen veya ovaldir. Kuyu giriş genişliği 100 cm ile 250 cm arasında, yüksekliği ise 150 cm ile 250 cm arasında farklılık gösterir. Mezar girişine ulaşmayı sağlayan kuyu kısmına sayıları bir, iki veya üç olan merdivenler, doğu ve batı duvarlarında karşılıklı birer tane ayak koyma çıkıntıları ve oyukları yapılmıştır. Bazı kuyu girişlerinde ise basamak benzeri bir eleman yoktur. Bu şekilde kuyu kısmından mezar odası girişine ulaşmak oldukça zor hale getirilmiştir. Mezar odasına girişi sağlayan açıklık, ancak bir insanın eğilerek girebileceği şekilde yükseklikte ve genişlikte açılmıştır. Mezarların tamamı tek odalıdır. Mezar odası yükseklikleri birkaç mezar haricinde bir insanın eğilerek hareket edebileceği şekildedir. Oda genişliği 150 cm ile 400 cm

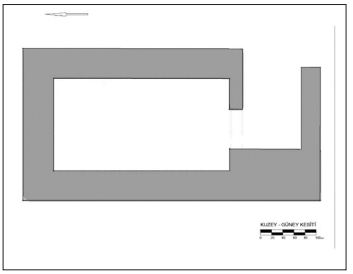

Res. 2a: ETÇ Kaya Mezar Planı (Kazı Arşivi). **Res. 2b:** ETÇ Kaya Mezar Odası.

arasında, uzunluğu ise 150 cm ile 450 cm arasında değişmektedir (Res. 2a, b). Mezar odaları 5 tanesi haricinde sade bir şekilde yapılmıştır. Ancak 5 mezar oldukça dikkat çekicidir (Albayrak vd. 2019: 267). Bu beş mezarda girişin sağ ve solunda oda ortasına kadar uzanan sekiler, duvarlarda nişler ve karşı duvarda sunak bulunur (Res. 3). Bu sunaklar, girişin karşısında yer alan duvarın, duvarın tam ortasına, ana kaya işlenerek ana kayaya bağlantılı olarak yapılmıştır. Bazı mezar odalarının tam ortasında tekne tarzında oval planlı yükseltiler yer alırken, bazı mezarlarda bu yükseltiler kare plandadır.

Roma Dönemi Kaya Mezarları; Nekropol alanında yer alan 12 mezar Roma dönemi kaya mezar mimarisi özelliğini yansıtmaktadır. Bu 12 mezar ilk olarak Erken Tunç Çağı'nda yapılmıştır. Mezarların kuyu şeklinde olan giriş kısmı, üzeri acık koridor

Res. 3: Sunaklı ETÇ Kaya Mezarı.

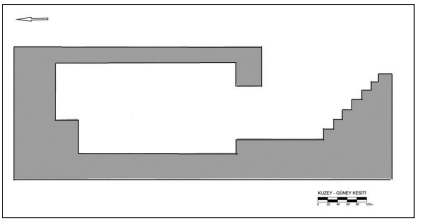

Res. 4a: Nekropol Alanı Roma Dönemi Kaya Mezar Planı (Kazı Arşivi). **Res. 4b:** Nekropol Alanı Roma Dönemi Kaya Mezar Odası (Kazı Arşivi).

olan merdivenli dromosa dönüştürülmüş, mezar odası girişi genişletilmiş, mezar odasının giriş karşısı ve yan duvarlarına ölülerin konulduğu arcasoliumlar açılmıştır. Tek oda geleneği ise değiştirilmemiştir (Res. 4a, b). Nekropol alanı dışında alçak tepeler üzerinde 17 mezar yer alır. Bu kaya mezarlarının tamamı Roma döneminde yapılmış ve her yönüyle Roma dönemi kaya mezar mimarisini yansıtmaktadır. Bu Roma Dönemi mezarlarını plan olarak; merdivenli dromoslu tek odalı 3 arcaselium mezarlar, merdivenli dromoslu geçişli iki odalı 5 arcaselium mezarlar, merdivenli dromoslu 3 odalı 9 arcaselium mezarlar ve merdivenli dromoslu tek odalı klineli mezarlar şeklinde sınıflandırabiliriz.

Soğmatar'da kaya mezarlarından sadece Erken Tunç Çağına ait mezarlarda mezar hediyeleri ele geçmiştir. Bu hediyelerden en önemlileri çocuk mezarlarında ele geçen oyuncaklardır. Bu oyu-

ncaklar pişmiş topraktan yapılmış minyatür arabalar, at (eşek-onager) figürini ve kuş biçiminde çıngıraktır. Yine pişmiş topraktan yapılmış onlarca sunu kapları da buluntular arasında yer alır. Ayrıca bu mezarlarda yoğun şekilde insan ve hayvan kemikleri ele geçmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Tıbbi açıdan sinirsel faaliyetlerin ya da beyin fonksiyonlarının kalıcı kaybı ve biyolojik işleyişin geri döndürülemez şekilde bitişi olarak tanımlanan ölüm, insanoğlunun hayatındaki en önemli olgulardan biridir (Başok Diş 2018: 378). Dinsel açıdan ölüm "ruhun bedenden ayrılması" olarak tanımlanmaktadır (Hançerlioglu 1978: 23). Ölüm sosyal anlamda ise hem bireyin yaşam sürecinin tüm dinamikleri ile sona ermesi hem de bireyin var olduğu sosyal ilişki ağı içerisinde bulunduğu sosyal düzenden silinip gitmesi, sona ermesi, sevdiklerinden ayrılması ve onların bilinmeyene yollanması olarak tanımlanabilir (Yılmaz 2011: 1).

Mezarlar, dinsel inançlar içerisine giren olgular (Baydur 1970: 67) ve toplumların yaşam ve ölüm üzerindeki görüşleri hakkında önemli bilgiler vermektedir (Akyurt 1998: 165). Gerek mimari plan özellikleri gerek mezara bırakılan hediyeler gerekse de ele geçen kemikler bize ölüm olgusunun mezarlara yansımasını açıkça ortaya koymaktadır.

Soğmatar'da kaya mezarlarının İntramural mı yoksa Ekstramural mezarlar olduğu konusu tam olarak açıklığa kavuşturamadığımız bir konudur. Bunun nedeni ise, Soğmatar'da insan yerleşimine dair verilen oldukça kısıtlı olmasıdır. Yaptığımız araştırma ve kazılarda sayıları onu geçmeyen anakayaya oyulmuş yaşam mekanları tespit edilmiştir. Eğer ki bu mekanları esas alırsak, Soğmatar'da her iki tür mezar grubunun olduğunu söylememiz mümkündür. Ancak Soğmatar'ın bir yaşam alanı değil de bir Nekropol alanı ve de Ay tanrısı Sin'e ait veriler nedeniyle bir tapınım alanı olarak kullanıldığını düşüncesini de göz ardı etmemek gerekir. Anadolu'da kökeni çok daha erken dönemlere

dayanan intramural mezar geleneği Güneydoğu Anadolu bölgesinde de daha eski geleneklerin devamı çerçevesinde M.Ö 3. bin boyunca uygulanmıştır (Mellaart 1967: 204). Akeramik Neolitik Çağ'ın sonlarından itibaren başladığı saptanabilen yerleşim dışı gömü (ekstramural) giderek en geçerli uygulama olarak bugün de devam edecek şekilde insanoğlunun toplumsal yaşamında yerini almıştır (Özdoğan 1999: 54). Soğmatar'da anakayaya açılmış oda mezarlar görülmektedir. Anakayanın tercih edilmesinin en büyük nedeni kayanın sağlamlığı ve koruyuculuğu düşüncesinin ön planda olmasıdır. Bu düşünce Urartularda kendini etkin bir şekilde göstermiştir. Kayaların sağlamlığını ve kalıcılığını bilen Urartuların, ölülerini bu alanlara gömmelerinin en önemli nedeninin ölen kişiyi sonsuza dek kayaların koruyuculuğundan faydalandırma fikrinde olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Doğu Anadolu'da Urartu döneminde yaygınlaşan bu yeni defin türü, her ne kadar Assur etkisinde ortaya çıkmışsa da onların kültürü üzerinde etkili olan İran, Orta Asya, Kafkasya ve Suriye kültürlerinin de etkisi olmuştur (Ergeç 1995: 105).

Plan olarak Soğmatar'da da görüldüğü gibi oda mezarlarda, mezar odası girişleri düz, kuyu biçimli, rampalı ve merdivenli girişler gibi farklılıklar, tek-ikili-çok odalı gibi plan tipleri gösterse de genel yapısı ve kullanışındaki amaç açısından bir bütünlük göstermektedir. Tunç Çağının yaygın mezar türlerinden olan oda mezarlar bölgelere ve kültürlere göre değişen karakter gösterir. Tunç Çağının erken evrelerinde Alaca Höyük Prens mezarları ile başlayarak bütün çağ boyunca özellikle Kuzey Suriye'de yaygın olan yer altına veya yer üstüne taş duvarlarla yapılanların yanı sıra kayalara oyularak yapılan oda mezarlar Anadolu'nun Güneydoğu kesimini etkilemiştir (Orthmann- Rova 1991, Lev. 33-42).

Erken Tunç Çağı'na tarihlendirdiğimiz Soğmatar nekropol alanındaki oda kaya mezarlarını ve Roma dönemi oda mezarlarına yönelik bir sınıflama yaptığımızda dört oda mezar grubunun ön plana çıktığı görülür. 1- Tek Odalı Mezarlar, 2- Geçişli iki Odalı Mezarlar, 3- Çoklu Oda Mezarlar, 4- Arcasoliumlu Oda Mezarlar.

Çeşitli mimari biçimleri olan oda mezarlar, Tunç Çağı'ndan itibaren Anadolu ve yakın çevresinde görülen bir mezar geleneğidir (Özgen-Carter 1991: 259-268).

Nekropol alanında yer alan Erken Tunç Çağına ait mezar odalarının tavan ve duvarlarının kireç ile sıvandığı tespit edilmiştir. Anadolu'da oda mezarların oyulduğu yerin jeolojik yapısı göz önünde tutularak, su ve nemden korumak için odaların içinin ve dışının sıvandığı veya sağlamlaştırmayı sağlamak için oda içerisine çeşitli müdahalelerin yapıldığı da görülebilmektedir (Suleiman 1984: 2).

Soğmatar'da Erken Tunç Çağına ait mezarların tümünde ceset gömme (inhumasyon) uygulanmıştır. Orta/Üst Paleolitik Çağ'dan itibaren ölülerini gömmeye başlayan insanoğlunun uyguladığı ilk ölü gömme biçimlerinden biri olan inhumasyon gömü çok değişik coğrafyalarda ve çok eski çağlardan beri uygulanmakta olduğundan bağımsız bir gelişim izlemiştir (Uhri 2006: 272). Roma toplumunda krallık ve Cumhuriyet dönemlerinde kremasyon tarzı gömü gelenekleşmişken, milattan sonraki dönemlerde İnhumasyon tarzı gömü türü, imparatorluk topraklarında yaygın bir hal almıştır (Toynbee 1971: 33). Bu durumu ortaya çıkaran en önemli sebep, öldükten sonra yaşamın devam edeceğine olan inancın Roma toplumunda yaygınlık kazanmış olmasıdır (Denzey 2007: 22).

Bazı mezarlarda birer bireye ait kemikler ele geçmişken, bazı mezarlarda kemik sayısı oldukça fazladır. Genelde farklı yaş gruplarında kemikler aile mezarı olarak kullanıldıklarını göstermektedir. Bazı mezarlarda ise sadece çocuk kemiklerinin ele geçmesi ve çocuk oyuncaklarının bulunması bu mezarların çocuklara ait olduğunu göstermektedir. Mezar girişlerinin aynı anda birkaç kişi tarafından kaldırılabilir ağırlıkta taş bloklar ile kapatılması ve mezarlarda yoğun şekilde kemiklerin ele geçmesi bu mezarlarda ikincil bir gömünün gerçekleştirildiğini göstermektedir. Erken Tunç Çağı Anadolu'su ise özellikle ekstramural mezarlık alanlarında rastlanılan çoklu gömü örnekleri ile dikkat çekmektedir. Ekstramural ya da intramural olarak çoklu gömünün rastlanıldığı

yerler, Alacahöyük (TAY-IV: Alacahöyük), Balıbağı (Süel 1992: 132), Kalınkaya (TAY-IV: Kalınkaya), İkiztepe (Bilgi 1988: 170), Maşathöyük (TAY-IV: Maşathöyük), Tekeköy (TAY-IV: Tekeköy), Kestel/Sarı Tuzla Madeni (Yener 1993: 235), Birecik Barajı Mezarlığı (TAY-IV: Birecik Barajı Mezarlığı), Tilmen Höyük (Alkım 1967: 464), Girnavaz (Erkanal 1988: 35), Gre Virike (Ökse 2005: 23), Gritille (Ellis 1984: 119), Hayaz Höyük (Roodenberg 1981: 94) ve Lidar Höyük'tür (Hauptmann 1997: 1115).

Soğmatar'da mezarların hiç birinde bütün olarak iskelet ele geçmemesi ve kemiklerin oldukça dağınık şekilde olmaları nedeniyle ceset gömme biçimleri hakkında herhangi bir yorum yapmamız mümkün olmamıştır. Mezarlarının içinin tamamen toprak ile dolu olması, kemiklerin ilk konuldukları yerlerinden oynayarak ve dağılmasına neden olarak gösterebiliriz.

Soğmatar'da yakarak gömmeye ait herhangi bir veri ele geçmemiştir. Bu da öldükten sonraki öteki yaşamın varlığına inancı göstermektedir. Soğmatar'da içerisinde ana kaya bağlantılı sunaklar olan mezar odalarında insan kemikleri yanında hayvan kemikleri ve onlarca sunu kapları ele geçmiştir (Resim 5). Ele

Res. 5: Mezarlardan Ele Geçen Sunu Kaplarından Bazıları (Kazı Arşivi).

geçen kapların büyük çoğunluğu günlük kullanıma yöneliktir. Bu kaplar, içine yiyecek ve içecek konulabilecek boyutlardadır. Bazı ünik kaplar ise daha çok özel amacı bir törenin veya düşüncenin bir bölümü olarak mezarlara bırakılmış olmalıdır. Bu verilen ışığında özellikle bu mezarlarda hayvan kurban edildiği ve bir ölü yemeği geleneğinin var olduğunu söyleyebiliriz.

Anadolu'da ele geçen mezarlarda ölü kültüyle bağlantılı olarak, en fazla uygulanan adet kurban merasimi ve ölü yemeği ile ilgili buluntulardır (Özgüç 1948: 92-98). Bu uygulama, Tunç Çağı boyunca hem Anadolu'da hem de çevre kültür bölgelerinde sıkça görülmektedir (Özgüç 1948: 92-98). Ölü yemeği, ölenin ruhu ya da canı için verilmekteydi. Soğmatar mezarlarında hayvan kemiklerinin bulunması, kurban edilen hayvanın bazı bölümleri tören sırasında ölünün yanına bırakıldığını göstermektedir. Ölümle ilgili adet ve inançların önemli bir kısmını oluşturan bu yemek, ölen kişinin öteki dünyada hayatını devam ettirdiği, günlük gereksinimlerin yanı sıra yeme ve içme ihtiyacı olduğunu da göstermektedir. Kurban ve ziyafet kurban edilen hayvanların etleri ile verilmiş olmalıdır. Ölünün yanına ihtiyaçlarını bir süre karşılayacak şekilde yiyecek ve içecek dolu kaplar bırakmışlardır. Ölü yemeği kültüne ait benzer örnekler Doğu Anadolu Bölgesi'nde Korucutepe (Van Loon-Güterbock 1972: 127), Norşuntepe (Hauptmann 1982: 22), Tepecik (Esin 1974: 48), Oylum Höyük (Özgen 1993: 468, ve Titriş Höyük'te (Algaze 1996: 133) tespit edilmiştir.

Soğmatar'da Erken Tunç Çağı'na ait 2 mezarda birer tane pişmiş topraktan yapılmış kadın figürini ele geçmiştir. Figürinlerin bir tanesinin kafa kısmı kırıktır, geri kalan yerleri sağlamdır (Resim 6). Diğer

Res. 6: Başı Kırık Figürin (Mutlu vd. 2019: Res. 4).

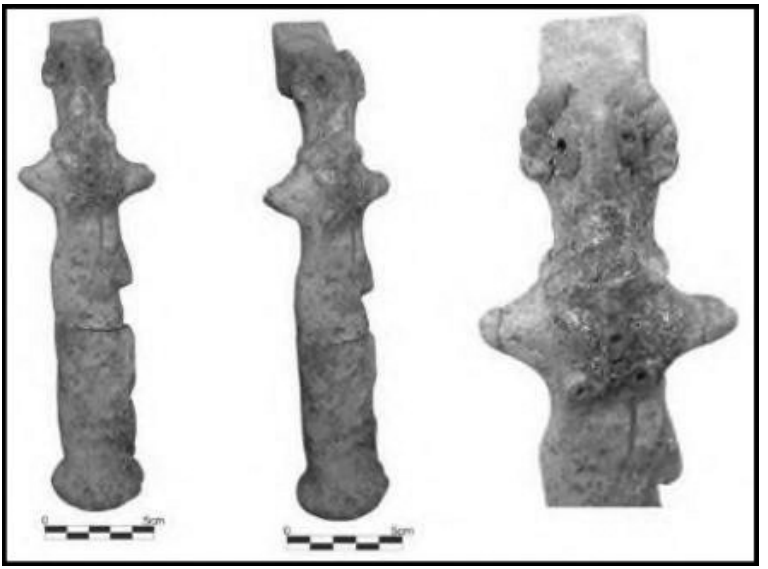

Res. 7: Kadın Figürini (Mutlu vd. 2019 Res. 2).

figürin ise başı yerinde bir bütün olarak ele geçmiştir (Resim 7). Her iki figürinde dua eder şekilde gövde üzerinde eller göğüslerini tutmaktadır (Mutlu vd. 2019: 265-266). Bazı figürinler içinde bulunduğu yapının çökmesi sonucu kırılmış olsa da çoğunun kullanımları sırasında kasıtlı olarak, çoğunlukla boyun kısmından birçok örnekte de bel seviyesinde veya altında kırılmış oldukları görülmektedir. Figürinlerin sihir gücüne sahip araçları temsil ettikleri ve bu güce dayanarak kırıldıklarında bir hastalığın sona ermesi ya da kötü niyetli bir hayaletin kovulması gibi bazı etkileri yarattığı yönünde görüşler bulunmaktadır (Cooper 2006: 120-121). Mezarlarda bulunan figürinler için ölümle, ruhani dünya ile ilişkili olmalıdırlar (Özgüç 1943: 66).

Soğmatar'daki bu iki fgürinin mezar içinde ele geçmiş olması onların bir ritüel cenaze töreni eşliğinde mezara getirildiğini ve kült-büyülü alemle ilişkili olduğu fikrini güçlendirmektedir.

Soğmatar'da gerek nekropol alanındaki gerekse nekropol alanı dışındaki Roma dönemi kaya mezarların tamamı soyuldukları

için mezarlar içerisinde herhangi bir veri ele geçmemiştir. Bu dönem ölü gömme geleneklerini sadece mezar mimarisi üzerinden yorumlayabilmekteyiz. Plan olarak bu mezarlar, merdivenli dromoslu tek odalı 3 arcaselium mezarlar, merdivenli dromoslu geçişli iki odalı 5 arcaselium mezarlar, merdivenli dromoslu 3 odalı 9 arcaselium mezarlar ve merdivenli dromoslu tek odalı klineli mezarlardır. Mezaların tamamı dromosludur. Koridor anlamına gelen dromoslara, mimari alanda ilk defa Orta Kalkolitik'te Mezopotamya'da Tel-Arpaçiya'da rastlanmıştır. Buradaki dromosun saygı ve kutsallık ifade eden geçitler olduğu bilinmektedir. Bazı Mısır yapılarında da dromoslar kullanılmıştır ama işlevsel olarak farklı mimari elemanlar görülmektedir. Girit'teki bazı evlerde hatta şehir kapılarında (örneğin Troia VI şehir kapısı) aynı düşüncelerle koridorların yapıldığı tespit edilmiştir. Bütün bunlar sivil yapılara yönelik mimari öğelerdir ve inşa edilme aşamasında Fenike'deki Ugarit Mezarları ile Mykenai'deki örneğin Atreus ve Klytemnestra Tholosları'nda olduğu gibi, mezar odasını dış dünyaya bağlayan geçitlerdir (Ergeç 1995: 113-114).

Soğmatar'da Roma dönemi mezarlarında en az 3 arcaselium vardır. Arcaseliumlar, kaya mezarından anıt mezara kadar birçok mezar tipinde oldukça yaygın bir uygulamadır. Tek odalı mezarlarda 3 arcaselium olduğu için en az 3 kişinin bu mezarlara defnedildiğini biliyoruz. Tek odalı bazı mezarların zeminine açılan kemik çukuru olan botrosların bulunması bu mezarlarda çoklu gömmeye işaret etmektedir. Çok odalı kaya mezarlarında arcaselium sayısı oda sayısına göre değişkenlik göstermektedir. Bu da bize bu çok odalı mezarların bir aile mezarı olduğunu göstermektedir. Soğmatar'da nekropol alanı dışında bulunan tonozlu anıtsal mezarların, diğer mezarlara göre daha özenle gösterişli yapılmaları bu mezarların o dönemin üst düzey yönetici kişileri ve onların aileleri için yapıldığını ortaya koymaktadır. Mezar girişlerini sürgü sisteminin olduğu büyük dairesel bloklar ile kapatılıp açılıyordu. Mezar girişleri yeni defin zamanı blok itilerek açılıyor, defin sonrası tekrar kapatılıyordu. Bu blok sayesinde mezar vahşi hayvanlara karşı da korunmaktaydı.

Küçük bazı farklılıklara rağmen mezarların plan ve yapım tekniği açısından oldukça benzer olması, toplum içindeki dinsel ve kültürel birlikteliğin yansıma şeklinde görülebilir.

Katkı Belirtme: Bu makaleyi Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Ofisi desteklemiştir ve makale (BAP) SBA-2021-2135 nolu proje kapsamındaki veriler ışığında hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Akyurt, İ. M. (1998). *M.Ö. 2. binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Albayrak, Y. ve Mutlu, S. İ. (2014). "Soğmatar Kutsal Alanı ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2012", *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt: 337-352.

Albayrak, Y. (2015). "Soğmatar Kült Merkezi İle İlgili Yeni Öneriler." *Belgü Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2: 237-252.

Albayrak, Y. ve Mutlu, S. İ. (2015a). "Soğmatar ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması 2013", *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara: 259-278.

Albayrak, Y. ve Mutlu, S. İ. (2018). "Soğmatar Nekropolü 2016 Yılı Temizlik Çalışmaları", *39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, 3: 525-544.

Albayrak, Y. & Mutlu, S.İ. & Mutlu, S. & Çelik, B. (2019). "Soğmatar'da Sunaklı Kaya Oyuğu Mezarlar." *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı 41: 263-274.

Algaze, G.- Kelly, J.- Matney, T.- Schlee, D. (1996). "Late EBA Urban Structure at Titriş Höyük, Southeastern Turkey: The 1995 seasons" *Anatolica XXII*: 129-145.

Başok Diş, S. (2018). "Modern Bir Teşebbüs: Ölümü İnkâr ve Ölümle Mücadele", *Beytulhikme Philosophy Circle Beytulhikme Int J Phil* 8 (1), Research Article: 377-393.

Baydur, N. (1970). *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar (En Eski Çağlardan İ.S. 395 Yılına Kadar),* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Baytak, İsmail (2008). "Lykaonia Bölgesi Kaya Mezarları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bilgi, Ö. (1988). "İkiztepe Kazılarının 1986 Dönemi Sonuçları", IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 169-179.

Çelik B. –Mutlu, S. İ. –Mutlu, S. (2019). "Şanlıurfa'daki Soğmatar Kült Alanından Bir Aslan Kabartması Taslağı", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi:* 41: 136-143.

Çevik, N. (2000). *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları No: VI-58, Ankara.

Cooper, L. (2006). *Early Urbanism On The Syrian Euphrates*, New York: Routledge.

Denzey, N. (2007). *The Bone Gatherers: The Lost Worlds Of The Early Christian Women*, Boston: Beacon Press.

Derin, Z. (1993). *Demir Çağında Doğu Anadolu'da Ölü Gömme Gelenekleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Ellis, R. S. (1984). "The Gritille Project", *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 117-121.

Ensert, H. K. (1995). *Erken Tunç Çağı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Oylum Höyük Mezarları*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Ergeç, R. (1995). *Güney Kommagene Bölgesindeki Antik Dönem Nekropol ve Mezarlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Erkanal, H. (1988). "1996 Limantepe Kazıları", XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 379-398.

Esin, U. (1974). "İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü Tepecik Kazıları (Elazığ)", *TAD* XX, 2: 39-62.

Hançerlioglu, O. (1978). *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Hauptmann, H. (1982). "Norşuntepe Kazıları 1974", Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları, *ODTÜKPY*, 1-7: 15-71.

Hauptmann, H. (1997). "Lidar Höyük", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, YEM Yayınları, İstanbul, 1115-1116.

Katanov, N. F. (2004). *Türk Kabileleri Arasında Merkez ve Doğu Asya Türk Kabilelerinde Gömü Gelenekleri*, (Çev. Atilla, Bağcı), Kömen Yayınları, Konya.

Mellart, J. (1967). *Çatal Höyük: A Neolithic Town in Anatolia*, Thames and Hudson, London.

Mutlu S. İ.- Albayrak Y. (2018). "Harran ve Soğmatar'da Sin Kültünün Varlığı", *Karadeniz,* Sayı 37: 133-144.

Mutlu, S. İ. - Mutlu, S. - Uludağ, C. (2019). "Soğmatar'da ETÇ IV Dönemine Ait Pişmiş Toprak İki İnsan Figürini", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* Volume: 43: 262-270.

Mutlu, S. İ. (2019a). "Yeni Kazılar Işığında Harran Höyük Erken Tunç Çağı Mimarisi ve Çanak Çömlek Verileri", *Harran ve Çevresi, Arkeoloji,* ŞURKAV Yayınları: 151-166.

Mutlu, S. İ. (2019b). "2014-2018 Yılları Arasında Harran Höyük Kazısı'nda Bulunan Erken ve Orta Tunç Çağı Pişmiş Toprak Figürinleri", *Harran ve Çevresi, Arkeoloji,* ŞURKAV Yayınları: 191-210.

Mutlu, S. İ. - Mutlu, S. – Uludağ, C. (2021). "Abamor Höyük 2020 Yılı Kazıları", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi 168,* Eylül-Aralık, İstanbul: 11-20.

Önal M. – Mutlu, S. İ. – Mutlu, S. (2020). "Harran Ovası Yüzey Araştırması 2018", *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt: 469-486.

Önal M. – Mutlu, S. İ. – Mutlu, S. (2021). "Harran Ovası Arkeolojik Yüzey Araştırması 2020 Yılı Çalışmalarının Ön Değerlendirmesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* 52: 152-163.

Orthmann, W. - Rova, E. (1991). *Graber des III Jahrtausends v. Chr. Im Syrischen Euphrattal 2*, Ausgrabungen in Wreide, Bonn.

Ökse, A. T. (2005). "Gre Virike/Fırat Kıyısında 5000 Yıllık Bir Kült Merkezi", *Arkeoloji ve*

Sanat-119, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 11-24.

Özdoğan, A. (1999). "Çayönü", Neolithic in Turkey, The Creadle of Civilization, Edt.M.Özdoğan-N.Başgelen, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul, 35-63.

Özgen, E. (1993). "An Early Bronze Age Burial at Oylum Höyük, Near Kilis", Aspects of Art and İconography: Anatolia and İts neighbors, *Studies in Honor of Nimet Özgüç*, Edt. Mellink M. J., Proda, E., Özgüç, T. Ankara, 467-472.

Özgen, E. - Carter, E. (1991). "Oylumhöyük 1989", *Kazı Sonuçları Toplantısı, XII*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 259–268.

Özgüç, T. (1943) "Ön Tarihte Anadolu İdollerinin Anlamı" *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı:1 Cilt: 2: 65-72.

Özgüç, T. (1948). *Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Polat, N. – Önal, M.- Ernst, F. B. – Şenol, H. İ. – Memduhoglu, A. – Mutlu, S.- Mutlu, S. İ. – Budan, M. A. – Turgut, M. – Kara, H. (2020). "Harran Ören Yeri Arkeolojik Kazı Alanından Çıkarılan Bazı Küçük Arkeolojik Buluntuların Fotogrametrik Olarak 3B Modellenmesi", *Türkiye Fotogrametri Dergisi, 2:* 55-59.

Polat, N. –Önal, M.- Kaya, Y.- Memduhoğlu, A.- Kaya, N.- Ulukavak, M.- Mutlu, S. İ.- Mutlu, S. (2021). "Harran Ören Yeri Kazısında Bulunan Kabartma Yazıların Üç Boyutlu Olarak Modellenmesi", *BEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 10 (2): 594-601.

Roodenberg, J. (1981). "Hayaz Höyük Kazısının İlk Sonuçları", *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 93-94.

Rush, A. C. (1941). *Death and burial in Christian Antiquity*, No. 1. (Washington), Catholic University of America Press.

Saltık, D. (2010). *Bileç Höyük İskelet Buluntularının Arkeometrik Yöntemlerle İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.

Sheer, J. (1993). "Tarihöncesi Çağlarda Ölüm ve Gömü", *Arkeoloji ve Sanat* 59: 9-15, İstanbul.

Solecki, Ralph (1975). *"*Shanidar IV, A Neanderthal Flower Burial in Northern Iraq". *Science*: 190, Issue 4214: 562-564.

Süel, M. (1992). "Balıbağı/1989 Kurtarma Kazısı", *I. Müze Kurtarma Kazıları Sonuçları*, Ankara, 205-214.

Suleiman, A. (1984). Excavations at Ansari-Aleppo fort he Seasons 1973-1980. Erarly And Middle Bronze Ages, *Akkaddica*, 40: 1-16.

TAY-IV Harmankaya, S. - Erdoğu, B. (2002). Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri-IVa, İlk Tunç, Ege Yayınları. İstanbul.

Tek, A. T. (2002). "Antik Literatür ve Yazıtlardan Örneklerle Roma Dünyasında Ölüm", *Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Anadolu Sanat Dergisi*, Sayı: 12: 121-148.

Toynbee, J. M. C. (1971). *Death and Burial in the Roman Word,* Thames and Hudson, London.

Tuğlacı, P. (1985). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Uhri, A. (2006). *Batı Anadolu Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir.

Vaan Loon, M. - Güterbock, H. G. (1972). "The Excavation at Korucutepe Near Elazığ", *TAD* XIX, 1: 127-132.

Veyne 1987 P. Veyne, *The Roman Empire", A History of Private Life from Pagan Rome to Byzantium*, Aries P.- Duby G. (eds), (Massachusetts), Harvard University Press.

Yener, A. 1993. "Göltepe Kazısı 1991 Sezonu", XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I: 231-245, Ankara.

Yılmaz, S. (2011). *Ölüm Olgusu Olarak Türk Mezar Yapılarının Plastik Açıdan Değerlendirilmesi,* Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Heykel Ana sanat Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.